

**НЯКОИ АКОМОДАЦИОННИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОСТИТЕ
СИНТАКТИЧНИ ГРУПИ ОТ СТРУКТУРНИЯ ТИП БЕЗЛИЧЕН
ГЛАГОЛ → ДА-КОНСТРУКЦИЯ С ЛИЧЕН ГЛАГОЛ:**

V_1 (БЕЗЛИЧЕН) → ДА V_2 (ЛИЧЕН)

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
t_alexandrova_@mail.bg

В статията се разглежда синтактичната акомодация като механизъм за осъществяване на връзка в прости синтактични структури с главен и подчинен член глаголна словоформа в българския език. Изследват се някои акомодационни характеристики на простите синтактични групи от структурния тип *безличен глагол* → *да-конструкция с личен глагол*: V_1 (безличен) → да V_2 (личен). Представят се възможностите на анализа от гледна точка на акомодацията. Дава се класификация на безличните глаголи и конструкции. Описват се техните категориални и селективни особености като главен член в изследваната синтактична група. Изследва се акомодацията по *лице, число, вид, наклонение, статус* при да-конструкцията като подчинен член. Установява наборът от акомодационни категории.

Ключови думи: *проста синтактична група, синтактична акомодация, да-конструкция, безличен глагол, български език.*

**SOME ACCOMMODATION CHARACTERISTICS OF THE SIMPLE
SYNTACTIC CONSTRUCTIONS OF THE STRUCTURAL TYPE IMPERSONAL
VERB → DA-CONSTRUCTION WITH A PERSONAL VERB:**

V_1 (IMPERSONAL) → ДА V_2 (PERSONAL)

TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
t_alexandrova_@mail.bg

The article discusses syntactic accommodation as a linking mechanism in simple syntactic structures consisting of a head verb form and a subordinate verb form in Bulgarian. In particular, the author studies some of the accommodation characteristics of the simple syntactic constructions of the structural type impersonal verb → *da*-construction with a personal verb: V_1 (impersonal) → да V_2 (personal) and presents the possibilities for analysis from the point of view of accommodation. She goes on to propose a classification of impersonal verbs and constructions and to describe the categorial and selectional characteristics of impersonal verbs as main elements in the syntactic const-

ructions under study. Finally, the author explores accommodation with respect to the *person*, *number*, *aspect*, *mood* and *polarity* of the subordinate *da*-constructions and establishes the set of accommodation categories.

Keywords: simple syntactic structures, syntactic accommodation, *da*-constructions, impersonal verbs, Bulgarian language

Въведение

Настоящото изследване е извършено в рамките на колективния проект „Нормативна граматика на българския език“, чиито отделни части се разработват по единна концепция, подготвена от ръководителя на проекта, обсъдена и приета от авторския колектив. Една от задачите на проекта е да се направи формално описание на простите (двучленни) синтактични конструкции (групи, фрази) в българския език, които са изградени по модела $V_1 \rightarrow daV_2$, т.е. конституирани са от словоформи на две глаголни лексеми. По-конкретно, целта на настоящото изложение е да се представи процедурата за изследване на акомодационните характеристики на един тип прости синтактични групи, изградени чрез двуместна бинарна връзка¹ между форма на безличен глагол и форма на *da*-конструкция с личен глагол: V_1 (безличен) $\rightarrow daV_2$ (личен). С други думи, лексеми от един и същ дистрибутивен клас – глагол – влизат в синтактични отношения, което означава, че ще се изследват стойностите на едни и същи категории.

Тези синтактични групи са били обект на анализ в редица семантични и синтактични изследвания (виж по-нататък), но тук ще приложим един различен теоретичен модел, като ги анализираме от гледна точка на *синтактичната акомодация* – понятие, което се използва предимно в полската, а по-късно и в сръбската академична лингвистика във връзка с разработването на нови теоретични подходи и нов терминологичен апарат за описание на синтактичните връзки в изречението.

1. Понятието синтактична акомодация

Тук представяме накратко основни постановки и термини, които ще използваме и в анализа по-нататък. Понятието *синтактичната акомодация* е дефинирано най-напред от полския лингвист Ст. Каролак като *връзка между двете нива на синтаксиса: предикатно-аргументно и формално-синтактично*, т.е. между дълбинни и повърхнинни изреченски структури; като сбор от правила за формализиране на предикатно-аргументните структури (Groschowski et al. 1984: 88–124, цит. по Обућина/Obuchina 2016: 6). По-късните дефиниции доразработват теорията за синтактичната акомодация, но се основават на Каролаковото разбиране за нея като *граматично въздействие на една синтактична единица върху друга* (Karolak 1972). Сръбският изследовател П. Обучина прави обстоен преглед на развитието на възгледите за акомодацията (Обућина/Obuchina 2016), акцентирайки върху приноса на полската школа и по-специално на З. Салони, който оп-

ределя акомодацията като чисто формален синтактичен феномен, като *граматично въздействие на една синтактична единица върху друга, нейното приспособяване към очакванията на друга*. Единицата, която налага своите очаквания, че нарича *акомодиращ член*, а тази, която се настройва към очакванията на другия член, се нарича *акомодиран член* (Saloni, Świdziński 2007, цит. по Обућина/Obuchina 2016: 26).

П. Обучина дефинира синтактичната акомодация като сбор от синтактични структурни правила, които регулират свързването на изменяемите части в синтактични групи по пътя на селекция на облика на техните форми (Обућина/Obuchina 2016: 55). Чрез понятието *синтактична акомодация* се редефинират понятията *конгруенция* и *рекция* като два механизма на синтактично свързване.² Този подход дава възможност да се разкрие единният механизъм на генериране на правилни изрази, като в признака *правилност* участват семантичен и формален компонент. Тук се интересуваме от формалните връзки и приемаме, че формалното описание трябва да предшества описанието на семантиката, която се привлича само като контролен елемент за тестване правилността на даден езиков израз.

По отношение понятийния и терминологичния апарат, освен към постановките за акомодацията, се придържа и към принципите на описание и дефинициите на понятията в нормативната граматика, представени от В. Малджиева специално за целите на проекта (Малджиева/Maldzieva 2018).

Изборът на подход е мотивиран от факта, че акомодацията е механизмът, чрез който се осъществява връзката между морфологичното и синтактичното равнище на езика. Нейната функция е да свързва форми на лексеми, а лексемата представлява набор от словоформи, конституиран от общи граматични, семантични и прагматични характеристики. Словоформата (формата) е дума (или съчетание от думи), на която ѝ е приписан набор от граматични значения. Словоформите реализират различни стойности на граматичните категории. Едни граматични категории не участват в сигнализирането на синтактичните връзки в изречението, т.е. не участват в акомодацията – това са напр. класификационните категории, каквито са родът при съществителните и видът при глаголите. Друга част от морфологичните категории за отделните класове лексеми не са изразители на съдържателни елементи, но те сигнализират акомодацията на подчинения член на фразата спрямо главния и в този смисъл имат само формалносинтактична функция.

На езиковите единици са присъщи два типа категории, които имат отношение към акомодацията: 1) флективни категории (още парадигматични, словоизменителни) – те определят формата, чрез която лексемата може да встъпи като акомодиран член в синтактични отношения с друга лексема; в текста флективните категории са съгласувателни; 2) селективни категории – те характеризира лексемата като акомодиращ член и определят об-

лика на акомодираната лексема, т.е. каква форма се изисква от нея. В акомодацията могат да участват повече от една граматични категории.

За да се дефинира синтактичното отношение в групата като *акомодация*, трябва да има бинарно отношение между два члена, от които единият е акомодиран и има специфична парадигматична категория, а другият е акомодиращ с подходяща селективна категория. Парадигматичността се изразява във възможността за вариране на облика на акомодирания член по зададена категория, докато селективността се изразява в избор на връзка само с един от вариантите в парадигмата (Обућина/Obuchina 2016: 196). Изследването на синтактичните групи през понятието *акомодация* е подходящо за българския като аналитичен език с богат набор от словоформи при отделните лексеми.

Под *синтактична конструкция (група)* разбираме всяка цялост, интерпретирана по отношение на синтактичните връзки между съставящите я членове. Простата синтактична конструкция (ПСК) се състои от два члена – две словоформи на лексеми, свързани с някаква синтактична връзка. Двете словоформи представляват съответно главен и подчинен член. В позицията на главен (акомодиращ) член на ПСК от типа V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) се явяват различни форми на безлична глаголна лексема. А в позицията на подчинен (акомодиран) член се явява *да*-конструкция, форма на личен глагол. Акомодацията като механизъм на конституиране на синтактични групи работи по морфологични правила. Синтактичната връзка в разглежданата група се проявява като избор на облика на глаголна лексема: словоформата на главния член „избира“/изисква от подчинения член точно определена словоформа или ограничен набор от словоформи.

2. *Да*-конструкцията като неделима граматична цялост – теоретични и исторически аспекти

Без да бъдем изчерпателни, ще подчертаем, че богатството от функции, които изпълнява в българския език лексемата *да*, е добре описано. Така Й. Пенчев описва *да* 1) като *комплементизатор* – т.е. синтактичен оператор за въвеждане на изразители на аргументи, които са цели подчинени изречения, и 2) като *модален формант*, когато не свързва две глаголни словоформи (Пенчев/Penchev 1998: 115–116). С. Коева разглежда *да* като несъщински комплементизатор (Коева/Koeva 2019: 58), с което подчертава неговата сложна езикова същност.

Необходимо е да се подчертае парадигматичността на *да*-конструкцията – тя може да се образува от всеки глагол в българския език. Същевременно от всички лични глаголни форми само *да*-конструкцията може да бъде подчинен член в простите синтактични групи, образувани от глагол и глагол.

Редица автори изследват с различна методология богатата семантика и разнообразието от функции на *да*-конструкциите в българския език (Гена-

диева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1970; Ницолова/Nitsolova 2007; Ницолова/Nitsolova 2008; Ласкова/Laskova 2009 и др.). Р. Ницолова подчертава специфичното взаимодействие между темпорални и модални категории при *да*-формите (Ницолова/Nitsolova 2007: 9), а изключителното разнообразие от значения, които те изразяват, мотивира авторката в своята граматика да ги разглежда като отделни *да*-, *нека*- и *нека да*-форми, при това от един и същи ранг с глаголните категории и с неличните глаголни форми (Ницолова/Nitsolova 2008). Всъщност още Н. Костов в граматиката си отделя простите заповедни форми за 2 л. ед.ч. и мн.ч. от синтактичните единици с *нека*, *да*, *нека да*, *трябва да*, *стига да* и разглежда значенията, които те изразяват: пожелание, строга заповед и др. (Костов/Kostov 1939: 134).

По-нататък ще мотивираме защо се присъединяваме към авторите, които разглеждат *да*+лична глаголна форма като една синтактична единица и по един или друг начин подчертават, че е нужно преди всичко формално описание.

Синтактичният статус на $V_1 \rightarrow даV_2$ има различни интерпретации в научната литература, които са свързани, от една страна, с изясняване на граматичната същност на *да*, а от друга – с трактовката на целостта *да* + глаголна форма. Сложността да се интерпретира *да*-конструкцията проличава в това, че тя се категоризира като езиково явление от различен ранг: 1) като компонент от съставно глаголно сказуемо, 2) като подчинено изречение, 3) като форма за изразяване на модалност. Важни за нашето изследване са тези трактовки, които я разглеждат като неразкъсваемо единство, като една словоформа. Именно в подобни изследвания – в съвременен, в исторически и в съпоставителен контекст, търсим подкрепа за нашето становище, че V_1 (безличен) $\rightarrow даV_2$ (личен) е проста синтактична група, в която *да*-конструкцията се държи като аналитична глаголна форма. Дори автори, които разглеждат *да* като съюз, въвеждащ подчинено изречение, изтъкват неговото задължително контактено разположение спрямо следващата го глаголна форма, както и строго установения словоред на клитиките. А. Минчева изтъква, че същото словоредно правило важи и за глаголните съчетания с частица *да* с модална функция, което означава известна близост между двете формации (Минчева/Mincheva 1968: 197, 199). Авторката подчертава основателността на довода на З. Голомб, че синтагматичната неразкъсваемост е формален признак за това, че свързването с *да* не е типично съюзно подчинение. Към това тя добавя и факта, че българската глаголна система е богата на аналитични форми, за които е характерно същото контактено разположение на съставките (Минчева/Mincheva 1968: 201).

Когато разглеждаме съвременната *да*-конструкция, трябва да вземем предвид системността на българския език в исторически аспект и старобългарския генезис на част от съвременните значения на *да*-конструкцията, която не е наследник единствено на инфинитива, но и на други синтактични структури (напр. финални *да*-изречения) в старобългарския.³ М. Деянова обръща внимание, че съчетанието от *да* и глаголна форма още в ста-

робългарски има богати функции, предимно модални, които авторката разглежда в процеса на тяхното развитие (Деянова/Dejanova 1986). К. Викторова подчертава, че „няма морфологичен критерий, който да се справи с определянето на значението например на едно „да кажем“, взето самостоятелно. Поставени в обкръжение, т.е. в съчетание с глагол – според К. Викторова – конструкции с *да* могат да „градят много смисли“. Авторката заключава, че *да* принадлежи на цялата конструкция, то е „форма на граматична изразност“ и е позиционно свързано със следващата глаголна форма – *да* винаги е непосредствено пред нея (Викторова/Viktorova 2005: 144). З. Геннадиева-Мутафчиева, разглеждайки модалната частица *да*, също подчертава, че нейната семантика зависи от вида на изречението, от неговата интонация и от темпоралните форми на глагола в него (Геннадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1976: 313). Важно за нашето изследване е заключението на авторката, че *да*-конструкцията в съвременния език е „строго определена в структурно и в темпорално отношение“ и именно в това си качество „служи, за да се изразяват по аналитичен път модалните отношения, изразявани в някои други езици по морфологичен начин“ (Геннадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1976: 322). Така З. Геннадиева-Мутафчиева подчертава примарността на изследване на формалните особености на *да*-конструкцията.

К. Симов и С. Колковска правят кратък преглед на различните употреби на *да* в *да*-конструкцията, които могат да се отнесат към три езикови явления: *да* като граматична частица, *да* като подчинителен съюз и *да* като модална частица. Авторите обръщат специално внимание на *да*-конструкцията от втория тип, а именно употребата на *да* като подчинителен съюз, за да подчертаят здравата връзка между съставните ѝ части, които не могат да бъдат разделени от други части на изречението – между тях може да се вмъкне единствено клитика. Така стигат до извода, че между различните типове *да*-конструкции, включително и тези, в които *да* е комплементизатор, има сходства и те могат да се разглеждат като нещо единно. „Тези сходства са мотив *да*-конструкцията (...) да бъдат интерпретирани в рамките на една конституентна граматика като ОФГ еднотипно, като един и същ конституент – *да*-глаголна форма“. Тази *да*-конструкция, при която могат да се реализират всички аргументи на даден глагол, евентуално негови адюнкти, се смята за *да*-изречение. (Симов, Колковска/Simov, Kolkovska 2003).

Да-конструкцията имат широка дистрибуция в българския език, те се употребяват във всички видове прости и сложни изречения. Затова някои изследователи смятат, че семантичните особености на *да* трябва да се определят в зависимост от синтактичните конструкции, в които участва (Ласкова/Laskova 2009: 173).

3. Механизмът на акомодация в синтактични групи

V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

На фона на многобройните изследвания на глаголно-именните синтактични конструкции и на съчетанието *да+лична глаголна форма* групата V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) почти не е била разглеждана като двуместна бинарна връзка между глагол и глагол. Тук ще приложим теорията на акомодацията като най-подходяща методология за формално описание предвид нейната обяснителна сила за механизма на продуциране на синтактични групи от изменяеми части на речта. Това ще позволи да се очертаят типовете структури и да се формулират правила за свързване, което – в перспектива – ще бъде добра основа за различни формални и семантични класификации и анализи.

Нашата цел не е да се постигне изчерпателност на описанието, т.е. да обхванем всички безлични глаголни лексеми/конструкции в българския език, а да се изследва наборът от категории, които участват в акомодацията в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен). Изследването се интересува единствено от комбинаториката на формите. Задача на бъдещо изследване е да се потърсят зависимости между синтактичната акомодация и семантичната структура на фразата. Езиковият материал е ексцерпиран от граматика и речници, от Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg/>), от различни текстове; включени са и конструирани примери, тествани чрез носители на езика и експерти езиковеди.

Обучина подчертава, че не всички морфологични категории на глагола участват в акомодацията, т.е. служат за връзка вътре в синтактичната група. Налице са и т.нар. *екстрарелационни категории*, които са важни за актуализацията, т.е. за означаване на различни елементи на ситуацията, но са нерелевантни за акомодацията, т.е. за правилността на фразата. Например категорията *число* е екстрарелационна за думата *детето* във фразата *детето чете* и интрарелационна за глагола *чете* (Обућина/Obuchina 2016: 48). По-нататък ще изследваме какви са функциите на някои глаголни категории при акомодацията в групата V_1 (безл.) $\rightarrow$ да V_2 . Същността на акомодацията в нея може да се илюстрира с примерите:

срам ме е да говоря, но е неправилно **срам ме е да говорех*;
струва си да опитам, но е неправилно **струва си да би опитал*.

От теста със субституция е видно, че ако заменим втория член на групата с друг член от парадигмата на *да*-формата, в някои случаи се получава неправилен израз. В примерите, означени със звездичка, е налице неадекватен избор на форма съответно за време и за наклонение, което води до граматически неправилна фраза.

4. Безличните глаголи

Глаголите като клас изменяеми лексеми оформят различни граматични типове според морфологичните си характеристики и според особеностите, които проявяват в процеса на синтактична акомодация. Приемаме, че безличните глаголи и конструкции, които от своя страна също се отличават с

разнообразие от структурни типове, са самостоятелен дистрибутивен подклас – предвид техните морфологични и синтактични особености. Под *безличен глагол* разбираме такъв изразител на предикат, който не може да присъединява изреченски член с функция на подлог. Основна морфологична характеристика на безличните глаголи е дефективност на парадигмата, т.е. определени граматични значения не се изразяват (виж по-нататък).

Предвид целите на изследването смятаме, че най-напред трябва да дадем детайлна класификация на безличните глаголи, като обхванем и предикативните безлични конструкции (със спомагателен глагол *съм*). Класификацията е оформена въз основа на изследванията на Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1978), Ал. Теодоров-Балан (Балан/Balan 1940), Академичната граматика (ГСБКЕ/GSBKE 1983), Бъркалова (Бъркалова/Barkalova 1997), С. Коева (Коева/Koeva 1996), А. Атанасов (Атанасов/Atanasov 2015), като е адаптирана спрямо задачите на нашето изследване и целенасочено е по-детайлна, за да се установи дали при отделните структурни типове безлични глаголи/ конструкции действат различни акомодационни правила.

5. Класове и структурни типове при безличните глаголи

Има два класа безлични глаголи, които образуват прости синтактични групи с *да*-конструкция:

Клас I. Безлични същински глаголи – съдържат пълнозначна глаголна лексема, която може да бъде в комбинация с кратка местоименна форма и/или с частица *се* (*си*).

Клас II. Безлични предикативни конструкции – съдържат форма за 3 л. ед.ч. на глагола *съм* в комбинация със съществително, прилагателно, наречие, страдателно причастие, кратка местоименна форма.

Клас I. Безлични същински глаголи – структурни типове

1. Глаголна форма за 3 л. ед.ч. (евентуално с приглаголна частица *си* с факултативен характер): (*не*) *бива, може, стане, става, трябва, личи (си), заслужава (си), потрябва* и др.
2. Глаголна форма за 3 л. ед.ч. + кратка винителна форма на лично местоимение: *бива ме, боли ме, заболи ме, досмешава ме, досмешее ме, досрамее ме, досрамява ме, дострашава ме, дострашее ме, домързи ме, домързява ме, мързи ме, доядее ме, (не) ме свърта* и др.
3. Глаголна форма за 3 л. ед.ч. + кратка дателна форма на лично местоимение: *върви ми, втръсва ми, втръсне ми, дожалее ми, дожалява ми, домилее ми, домилява ми, домъчнее ми, домъчнява ми, иде ми, идва ми, изнася ми, омръзне ми, омръзва ми, отърва ми, потръгне ми, потръгва ми, прилошее ми, прилошава ми, приляга ми,*

провърви ми, провървява ми, скимне ми, скимва ми, хрумне ми, хрумва ми и др.

4. Глаголна форма за 3 л. ед. ч. + кратка дателна форма на лично местоимение + частица *се*: *иска ми се, (не) ми се струва, гади ми се, пада ми се, падне ми се, прииска ми се, приисква ми се, свиди ми се* и др.
5. Глаголна форма за 3 л. ед. ч. + *си*: *струва си* и др.
6. Страдателни безлични форми в 3 л. ед.ч. с компонент *се*: *вижда се, казва се, иска се, съобщава се* и др.

Тук трябва да отбележим, че някои от споменатите глаголи могат да бъдат и третолични в друг тип употреби⁴: *хрумна ми идея – хрумнаха ми идеи; полага ми се почивка – полагат ми се командировъчни*. Но когато глаголната форма не присъединява име с функция на подлог в изречението, а неговата позиция се заема от *да*-конструкция, тази форма функционира като безлична: *хрумна ми да се обадя; полага ми се да празнувам*. Видно е, че една глаголна лексема може да акомодира повече от една форма – в случая и от различен категориален клас: съществително и *да*-конструкция. Различната дистрибуция корелира с различна семантика и би могла да се интерпретира като многозначност на глаголната лексема или омонимия.

Клас II. Безлични предикативни конструкции – структурни типове

1. Съществително + форма за 3 л. ед.ч. на *съм*: *срамота е, грехота е, щастие е, радост е, грях е, чудо е, време е, обида е, смелост е, позор е* и др.
2. Съществително + кратка винителна форма на лично местоимение + форма форма за 3 л. ед.ч. на *съм*: *срам ме е, страх ме е, яд ме е, жал ми е* и др.
3. Прилагателно в ср.р. + форма за 3 л. ед.ч. на *съм*: *приятно е, страшно е, глупаво е, радостно е, полезно е, хубаво е, (не) е чудно, възможно е, важно е, честно е, късно е, срамно е, просто е, полезно е, вредно е, трудно е, лесно е, жалко е, редно е, правилно е, справедливо е, препоръчително е* и др.
4. Прилагателно в ср.р. + кратка дателна форма на личното местоимение + форма за 3 л. ед.ч. на *съм*: *неудобно ми е, приятно ми е, радостно ми е, трудно ми е, смешно ми е, страшно ми е, мъчно ми е* и др.
5. Наречие + форма за 3 л. ед.ч. на *съм*: *добре е, зле е, рано е* и др.

6. Наречие + кратка дателна форма на личното местоимение + форма за 3 л. ед.ч. на съм: *добре ми е, зле ми е, рано ми е* и др.
7. Страдателно причастие в ср.р. ед.ч. + форма за 3 л. ед.ч. на съм: *разрешено е, забранено е, казано е, позволено е, договорено е, заповядано е, разпоредено е, съобщено е, писано е* и др.
8. Страдателно причастие в ср.р. ед.ч. + винителна местоименна форма + форма за 3 л. ед.ч. на съм: *забранено ми е, писано ми е, разрешено ми е, позволено ми е, разпоредено ми е, заповядано ми е*.

По-нататък в изложението ще разгледаме синтактичната акомодация в рамките на групата V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) с акцент върху функциите на граматичните категории, които са релевантни за синтактичната връзка между двата члена.

6. Синтактичните групи от типа V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

За безличните глаголи (както и за личните) *да*-конструкцията е селективна категория, т.е. едни безлични глаголи и конструкции участват като главен член в прости синтактични групи с *да*-конструкция от типа V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен), а други – не. Селектират *да*-конструкции: ***бива ме да лъжа, може да дойде, трябва да успееш, иска ми се да участвам, влече ме да пътувам; (ако) потрябва да се прибегне (до насилие)***. Към тази група принадлежат и глаголите: *доще ми се, дощява ми се, ще ми се, догневее ме, догневява ме, дожалее ми, дожालява ми, скимне ми, скимва ми, докривее ми, докривява ми, стане, става* и др., както и безличните предикативни конструкции, описани по-горе в клас II. Не селектират *да*-конструкция: *виделее се, зазори (се), зазорява (се), загърми, втресе ме, втриса ме, додреме ми се, додрямва ми се, достудее ми, достудява ми, спи ми се, яде ми се* и др.

Като цяло възможността за образуване на синтактични групи V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) има отношение и към семантиката на двата члена на групата. Този аспект не е обект на изследване в работата, но наблюденията тук могат да станат основа за семантични изследвания. Като първоначално общо наблюдение безличните глаголи за природни явления и за физически състояния на човека, както и глаголи, които са изразители на предикати от първи ред, не участват като главен член в прости синтактични структури с *да*-конструкция.

За някои безлични глаголи в Българския национален корпус са намерени единични примери (1–2) в качеството им на главен член в прости синтактични групи с *да*-конструкции. Такива са: *докипява ми, докипи ми, досмешава ме, досмешее ме (досмеша ме да се видя, досмеша ме да му подраждавам); доплаче ми се, доплаква ми се* – само един пример. Този факт изисква оценка, включително с помощта на статистически модел, дали става дума за неправилна употреба, или за поначало редки реализа-

ции. Въпросът за статистически значимите употреби няма да бъде разглеждан тук.

По-нататък ще бъдат представени категориалните особености на главния и на подчинения член в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) по отношение на отделни категории и акомодационните характеристики на да-конструкция като подчинен член в разглежданата проста синтактична група.

7. Категориите *лице* и *число* в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

7.1. Категориални характеристики на главния член V_1 (безличен)

Главният член V_1 (безличен) в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) се отличава с дефективност по отношение на категориите *лице* и *число*, които се реализират само с една форма – 3 л. ед.ч. Това е категориална особеност на безличните глаголи и би трябвало да се очаква, че морфологичните (парадигматични) категории, с която личните глаголи участват в акомодацията, а именно *лице* и *число*, са нерелевантни в морфосинтактичен аспект за безличните или за част от тях. Това доведе до формулирането на първоначалната теза, че *лицето* не е селективна категория за синтактичната конструкция V_1 (безличен) $\rightarrow$ да + V_2 (личен), тъй като главният член е безличен глагол. По-нататък ще проверим дали това е така предвид богатството от структурни типове при безличните глаголи и конструкции.

Във връзка с това ще припомним, че в български е налице и една група безлични глаголи, които кодират особен тип проекция на аргументната структура в синтаксиса на изречението. При тях субектът със семантична роля *експериментер* на синтактично равнище се проектира не като подлог, а като обект и в зависимост от семантичната структура на предикатния израз се маркира с акузатив или с датив, който е задължителен елемент, например *домързи ме, досрамее ни, идва ми*. Тук лицето и числото не се изразяват синтетично, чрез глаголната форма, а аналитично – чрез местоимения компонент. Очаква се техните селективни особености като главен член на синтактичната група да бъдат различни предвид факта, че местоименията също са изразители на категориите *лице* и *число*.

7.2. Акомодация по *лице* на подчинения член V_2 (да-конструкция)

Чрез изследване на отделните класове и типове безлични глаголи и конструкции установяваме, че по отношение на изискванията на главния член в разглежданата група спрямо категорията *лице* на подчинения член да-конструкция могат да се обособят следните подмножества глаголи:

- 1) Главният член **не селектира** определена форма за лице на подчинения. Такива са всички същинските безлични глаголи и конструкции, които не съдържат местоименен компонент в структурата си: *трябва да кажеш – трябва да кажем; заслужава си да участвам – заслужава си да участваш; грях е да лъжа – грях е да лъжеш;*

срамно е да отрича – срамно е да отричаш, добре е да спортувам – добре е да спортуваш; забранено е да стоя – забранено е да стоиш.

Първоначалната ни хипотеза беше, че безлични глаголи и конструкции, които съдържат задължителния местоименен компонент, изискват идентичност на лицето на местоимения компонент и лицето на подчинения член в *да*-конструкцията. Но тази хипотеза беше опровергана от изследването. Група безлични глаголи/конструкции и от клас I, и от клас II със структурен елемент местоимение селектират *да*-конструкция, която е идентична по лице с местоимението, а други не селектират. Част от глаголите от типове I.2, I.3, I.4. с местоименен компонент в акузатив или датив **не селектират** определена форма за лице от подчинения член: *боли ме да лъжа – боли ме да лъжеш; втръсна ми да пиша – втръсна ми да пишеш, догневя ме да гледам – догневя ме да гледа; досрамя ме да претърсвам – досрамя ме да претърсваш; не ми се струва да е повярвал – не ми се струва да си повярвал; иска ми се да дойда – иска ми се да дойдеш.* Тук спадат също *изнася ми, отърва ми, доще ми се, ще ми се* и др. Част от безличните предикативни конструкции (от клас II), които съдържат местоименен компонент в структурата си, също не селектират определена форма за лице на подчинения член: *Страх ме е да не си причиня нещо – Страх ме е да излизате толкова късно; Приятно ми е да идваш от време на време – Приятно ми е да идва от време на време; Добре ми е да си до мен – Добре ми е да е до мен* (виж и по-нататък).

- 2) Главният член **селектира** определена форма за лице от парадигмата на подчинения. Такива са част от глаголите от клас I, които в структурата си имат местоименен компонент в акузатив или датив (типове I.2, I.3, I.4). При това тази форма е идентична с лицето на задължителния местоименен компонент на безличния глагол/конструкция: *бива те да спориш, бива го да спори*, но е неправилно **бива те да спори; върви ми да печеля, върви му да печели*, но е неправилно **върви му да печелиш*. Още примери: *мързи ме да работя, мързи го да работи; идва ми да заплача, идва му да заплаче; пада ми се да работя, пада ти се да работиш; полага ми се да си полежа, полага му се да си полежи* и др. От изследването може да се изведе правилото, че не се селектират форми, задължително неидентични по лице.

Към тази втора група се причисляват и част от безличните предикативни конструкции (от клас II) със задължителен местоименен компонент в структурата си, напр.: *забранено ми е да излизам*, срв. неправилното **забранено ми е да излизаш* (изразът би могъл да се третира като правилен само ако се интерпретира като елиптичен: *забранено ми е (да ти позволявам) да излизаш; срам ме е да поискам*, срв. неправилното **срам ме е да поискаш; трудно ми е да спортувам*, срв. неправилното **трудно ми е да спортува*).

В конкретни случаи в акомодацията като процес на хармонизиране на облика на изменяемите части с цел формиране на синтактична конструкция участват различни части на речта (глагол и местоимение като структурен елемент на безлична глаголна форма), които обаче имат съвместими граматични категории.

Извън обхвата на това изследване са случаи, когато акомодацията излиза извън рамките на простата синтактична група и се осъществява в рамките на сложна синтактична група, напр.: *Писано ми е все да ме мачка желязната пета на някой деспот*. Тук акомодацията е между две кратки местоименни форми, принадлежащи към различни синтактични групи.

Може да се направи извод, че за една част от изследваните безлични глаголи лицето не е селективна категория. Това са: 1) всички безлични глаголи и предикативни конструкции, които не съдържат задължителния местоименен компонент; 2) част от същинските безлични глаголи и предикативни конструкции с местоименен компонент.

За друга част от безличните глаголи и конструкции лицето е акомодираща категория. Те са представители на различни структурни типове, но това, което ги обединява, е наличието на задължителен местоименен компонент в акузатив или датив. При това е налице задължителна идентичност на лицето на местоимения компонент от главния член и лицето на акомодирания член – лична глаголна форма в *да*-конструкцията. Не се откриват примери, при които местоименият компонент на главния член да изисква задължителна неидентичност с лицето на акомодирания член *да*-конструкция.

Фактът, че в една и съща подгрупа безлични глаголи/конструкции акузатива или датива тантум се наблюдава както наличие, така и липса на акомодация по лице, може да получи обяснение едва след като се разгледат всички акомодационни характеристики по всички релевантни категории на разглежданата синтактична група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да + V_2 (личен). На базата на резултатите по-нататък могат да се правят отделни изследвания върху комбинаториката на понятийни елементи от семантичната структура на двете лексеми, които изграждат синтактичната група.

8. Категорията число в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

Формално главният член в синтактична група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да + V_2 (личен) е дефективен по *число*: реализират се само форми за ед.ч. При безличните глаголи/ конструкции, които съдържат задължителен местоименен компонент, маркиран с акузатив или с датив, този компонент има пълна нумерална парадигма и числото на безличния глагол или конструкция се изразява аналитично.

За всички безлични глаголи и конструкции, за които установихме, че не селектират определена форма за лице от подчинения член *да*-конструкция, важи правилото, че не селектират и форма за число. Затова ще съсредоточим наблюденията си върху онази част от безличните глаголи/ кон-

струкции, за които като главен член в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да + V_2 (личен) установихме, че чрез местоимения компонент селектират идентична форма за лице от подчинения член, за да проверим дали същевременно селектират и идентична форма за число. След проведеното наблюдение може да се направи извод, че тези глаголи се разделят на две групи:

- 1) Глаголи, които чрез местоимения си компонент изискват идентична форма за число от подчинения член, т.е. за тях и числото е селективна категория: *бива те да спориш*, но е неправилно **бива те да спорите*; *върви ми да печеля*, но е неправилно **върви ми да печелим*; *мързи ме да работя*, но е неправилно **мързи ме да работим*; *пада ми се да дежуря*, но е неправилно **пада ми се да дежурим*.
- 2) Глаголи, които селектират форма за лице, но не селектират форма за число: *досрамя ме да отнема*, но и *досрамя ме да отнемем*; *идва ми да тръгна*, но и *идва ми да тръгнем*. Важно е да отбележим, че акомодацията по число зависи и от семантиката на подчинения член в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен), доколкото установихме, че в група с друг глагол в да-конструкцията е налице акомодацията по число: *досрамя ме да изрека*, но е неправилно **досрамя ме да изречем*; *идва ми да заплача*, но е неправилно **идва ми да заплачем*.

И така, за глаголни да-конструкции, при които има задължителна акомодация по лице, акомодацията по число не е задължителна.

9. Категорията *род* в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

Категорията *род* е релевантна за акомодацията в разглежданата група само при граматични значения, които се изразяват с форма на причастие. Безличните глаголи са дефективни и по отношение на категорията *род* – употребяват се само с формата за среден род: *омръзнало ми е настоявам*; *можело е да дойде*; *писано е да съм избрана*. При тях родът не е парадигматична категория. Безличните глаголи – с изключение на *може*, имат само една форма за минало деятелно причастие (едновременно за минало свършено и за минало несвършено): *бива – бивало*; *ще ми се – щяло ми се*; *провърви ми – провървяло ми*; *домъчнее ми – домъчняло ми*. Но: *може – могло* (мин. св. деят. прич.) и *можело* (мин. несв. деят. прич.). За главния член в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) родът не е селективна категория. Единствената форма за ср. род на главния член не селектира определена форма за род от подчинения член: *писано ми е да съм избрана*; *трябвало е да съм бил информиран*. За подчинения член да-конструкция *родът* е екстрарелационна категория и няма отношение към изграждането на синтактичната връзка.

10. Категорията *наклонение* в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

10.1. Категориални характеристики на главния член V_1 (безличен)

Всички безлични глаголи и конструкции като главен член на синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен) реализират форми за изявително наклонение и с тях без ограничения образуват прости синтактични групи с да-конструкции. Реализират се и форми за повелително наклонение, но са налице рестрикции по отношение на изразяването на пълния набор от форми.

Да-конструкцията е селективна категория по отношение на *повелителното наклонение*, доколкото се оформят две групи безлични глаголи/ конструкции: 1) такива, чиято повелителна форма **не селектира** да-конструкция: *бива, идва ми, изнася ми, личи, трябва, потрябва* и др.: неправилно е **да (не) бива да идваш / нека (не) бива да идваш; *да (не) личи да е идвал / нека (не) личи да е идвал; *да трябва да посетим / нека (да) трябва да посетим*; 2) такива, чиято повелителна форма **селектира** да-конструкция: това са повечето безлични глаголи/конструкции и от клас I, и от клас II.

Тук ще се спрем на втората група, за да отбележим рестрикциите, които се наблюдават. Поради дефективност на персоналната парадигма не се образуват прости форми за повелително наклонение, а само сложни (описателни) форми, при това само в 3 л. ед.ч. Освен това няма съотносимост между формите с частица **нека** и **нека да**, от една страна, и тези само с частица **да** – от друга. Неутрални и по-регулярни са формите с **нека да**: *нека да му дожалее да изхвърли, нека да може да получава; нека да го е срам да поиска* и др. Докато формите с **да** не са регулярни, вероятно защото влизат в омонимни отношения с езикови изрази с частица **да**, които не представляват форми на повелително наклонение, а изразяват модални значения от друг порядък, напр. *да те досраме да се настроиш (по-лежерно); да не стане да се отметнеш, да те е срам да попиташ; да те е страх да поискаш (помощ)*. За отбелязване е, че Н. Костов и Р. Ницолова разглеждат такива изрази извън категорията *наклонение*, като синтактични съчетания. Р. Ницолова акцентира на тяхната сложна семантика, подчертавайки, че понякога се наблюдава „припокриване на отделните значения и сложни взаимоотношения между модалност, време и лице“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 410).

Някои от безличните същински глаголи (клас I) образуват синтактична група с да-конструкция само с **нека да** повелителната си форма: *нека да трябва да изчислим*. При други **нека** е задължителен, а **да** е факултативен компонент: *нека (да) стане да потече (руски газ); нека (да) го досраме да ни излъже*. Към този тип се причисляват и безличните предикативни конструкции (клас II): *нека (да) ги е срам да каже; нека (да) го е страх да съди*. Причината вероятно е отбелязаната по-горе възможност формите с **да** да изразяват модалности от друг порядък: *да те е яд да се захванеш*.

Почти всички безлични глаголи/ конструкции имат форми за **условно наклонение**, но с дефективна парадигма: само в 3 л. ед.ч. Единственото

изключение са глаголите *бива* и *бива ме*, които по структурни причини не образуват форми за условно наклонение.

По отношение на възможността да селектират *да*-конструкция с формите си за условно наклонение безличните глаголи се делят на две групи:

- 1) Глаголи, които с формата си за условно наклонение селектират *да*-конструкция: *би могло да уредим; би трябвало да знаете; не би трябвало да съществува; би ставало да се носи; би станало да направиш; би ме домързяло да превода; би ме домързявало да се грижи; би ми се искало да знам; би си заслужавало да опитате; би следвало да е дошъл* и др.

Към тази група се причисляват и безличните конструкции (клас II), които образуват регулярно и безусловно форми за условно наклонение при спомагателния глагол *съм*: *би ме било яд да загубя, би го било страх да тръгне; (не) би ме било страх да поема отговорността, лесно би било да напусне; би било срамота да не дойдеш* и др.

- 2) Глаголи, които имат условна форма, но с нея **не селектират** *да*-конструкция: *личи – би личало, изглежда – би изглеждало; струва ми се – би ми се струвало*. Поначало те присъединяват *да*-конструкция само с отрицателната си форма: *не личи да е идвал; не изглежда да е плакала* и т.н. Отрицателната форма, подобно на условното наклонение, изразява нефактивност, нереализираност на действието и вероятно това е причината за липсата на примери с главен член отрицателна форма на условно наклонение и подчинен член *да*-конструкция специално при тези глаголи. От друга страна, в литературата се отбелязва, че основната същност на *да*-конструкцията е оптативна, т.е. изразяване на *неосъщественост* (Генадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1970: 25), което също би могло да не бъде причина тя да не се комбинира с глаголни лексеми в отрицателна форма на условно наклонение, която изразява значения от същия семантичен спектър.

Може да се направи извод, че безличните глаголи/конструкции, които селектират *да*-конструкция само с отрицателните си форми, не селектират *да*-конструкция с формите си за условно наклонение.

10.2. Наклонението като акомодационна категория в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ $даV_2$ (личен)

Да-конструкцията е дефективна по отношение на категорията *наклонение*: реализират се само форми за изявително и за условно наклонение. Не се реализират форми за повелително наклонение. Като подчинен член в синтактичната група V_1 (безличен) + *да* + V_2 (личен) обаче *да*-конструкцията участва само с форми за изявително наклонение. В това отношение се забелязва разлика в сравнение със синтактичната група V_1 (личен) + *да* + V_2 (личен), където при *да*-конструкцията се реализират, макар и рядко, и форми за

условно наклонение. Следователно категорията наклонение е акомодационна за *да*-конструкцията в групата.

Може да се направи извод, че повелителното наклонение е селективна категория за разглежданата синтактична група. При повелителна форма на първия член на групата *да*-конструкциите са акомодирани по време – винаги са в сегашно време. При условна форма на главния член на разглежданата синтактична група *да*-конструкциите са акомодирани по време – винаги са в сегашно време или в перфект.

11. Категориите *ренаратив* и *дубитатив*⁵ (Преизказни и непреизказни форми)

11.1. Категориални особености на главния член V_1 (безличен)

Главният член V_1 (безличен) участва в синтактичната група V_1 (безличен) → да V_2 (личен) и с непреизказни, и с преизказни форми: *може да не ходя – можело да не ходя; не си личи да страда – не си личало да страда/да е страдал; трябва да види – трябвало да види*. Това се отнася и за безличните предикативни конструкции (клас II): *забранено е да влиза – забранено било да влиза; добре е да дойда – добре било да дойда* и др. Не са наблюдавани ограничения в образуването и употребата им.

11.2. Акомодационни особености на подчинения член – *да*-конструкция

Да-конструкцията в синтактичната група е акомодирана по отношение на категорията *евиденциалност*, когато се реализира граматичното значение *ренаратив* като елемент на тази категория. Главния член поначало изисква от подчинения непреизказни форми: *трябвало да помисли, падало му се да дежури; можело да падне; срам го било да попита*.

В практиката се срещат единични примери с преизказно наклонение при подчинения член: *Той може да искал да остане сам; Израстването в кариерата може да трябвало на този човек. Какво ме интересува, че той иска да поканел двама от братята си. Тя ми отговори, че може да дойдел нейният принц*. Открити са и единични примери с преизказни форми и при двата члена: *Обяснили им как трябвало да правели всичко за майките си*. Според нас те са неправилни и трябва да се третираат като грешки.

При това, ако акомодиращият член е в преизказна форма, независимо на кое глаголно време, *да*-конструкцията е акомодирана по време – реализират се форми само за сегашно време (деятелен или страдателен залог) и рядко за перфект: *трябвало да помагаш; не си личало да е страдал; Най-разумно му се сторило да наеме офис; Сградата не можело да бъде премахната*.

Не са открити примери с изразяване *дубитатив*, т.е. форми за по-силно преизказване.

12. Категорията *статус*. Положителни и отрицателни форми / въпросителни форми в синтактичната група V₁ (безличен) → даV₂ (личен)

12.1. Категориални особености на безличния глагол/конструкция

По отношение на категорията *статус* се оформят две групи безлични глаголи/ конструкции:

- 1) Огромното мнозинство глаголи образуват синтактични групи с да-конструкции както с положителните, така и с отрицателните си форми: *стига да можеш – не стига да можеш; струва си да опитваш – не си струва да опитваш; гнус ме е да ям – не ме е гнус да ям, възможно е да лъже – не е възможно да лъже* и др.
- 2) При малко на брой глаголи/ конструкции само отрицателната форма (а също така и въпросителната) селектира да-конструкция: *не личи да страда; не личи да е плакала; не бива да искаш; не бива да закъснявам; бива ли да плачем; не изглежда да искаш, не се вижда да се старает, не ме свърта да седя; не ми се струва да му е минало; не ми се вярва да дойде; не е чудно да е знаела*. Положителната форма на същите глаголи не селектира да-конструкция: **личи да са намалели; *струва ми се да е ходил; *вярва ми се да дойде* и т.н. Тя има друга дистрибуция: сложни изреченски изрази със съюз **че**: *личи, че са намалели; чудно е, че е знаела, струва ми се, че е ходил*. На тази база нерядко се допускат грешки. Според експертна оценка на специалисти езиковеди единични примери като **На мен ми се струваше да принадлежат на някакъв друг свят** би трябвало да се третират като грешки.

12.2. Акомодационни характеристики на да-конструкцията

Наблюдава се следната зависимост: когато само отрицателната форма на главния член е в състояние да селектира да-конструкция, то да-конструкцията може да бъде само в положителна форма: *не ми се струва да се сърди; не ми се вярва да дойде, не личи да му липсват пари; не личи да са се опитвали*.

Глаголите, които селектират да-конструкция и с положителните, и с отрицателните си форми, се подчиняват на следните правила: с положителните си форми те селектират както положителна, така и в отрицателна форма на да-конструкция. Възможно е както *ще ми се да идваш*, така и *ще ми се да не идваш; доця ми се да го направя* и *доця ми се да не го направя; може да стоите (безучастни)* и *може да не стоите (безучастни)*.

С отрицателните си форми основното множество безлични глаголи/ конструкции селектират само положителни форми: *не ми дожаля да го изям*, срв. **не ми дожаля да не го изям; не ми се разреши да замина*, срв. **не ми се разреши да не замина; не може да стоите (безучастни)*, срв. **не може да не стоите (безучастни)*. Няколко глагола обаче като *може, струва си, ще ми се, иска ми се* и др. селектират с отрицателните си форми също отрицателни форми при да-конструкцията, но само при определени

глаголи, което означава, че става дума за лексикална акомодация: *не може да не помните; не може да не участваш; не си струва да не я прочетеш; не ми се ще да не изпълня; не ми се иска да не ползвам.*

13. Категорията *вид* в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен)

13.1. Категориални характеристики на V_1 (безличен)

Видът е лексикална и класификационна. Част от безличните глаголи като *може, трябва има, струва си* и др., както и безличните предикативни конструкции от клас II, които са образувани със спомагателния глагол *съм*, са имперфектива тантум. Наблюденията ни показват, че както свършени, така и несвършени безлични глаголи/ конструкции образуват синтактични групи от типа V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен): *скимна му да каже* и *скимва му да каже; втръсна ми да слушам* и *втръсва ми да слушам.*

13.2. Акомодационни характеристики на *да*-конструкцията

По отношение на акомодацията по *вид* множеството на безличните глаголи/ конструкции се разделя на две групи: 1) глаголи, които не изискват принадлежност на лексемата от *да*-конструкцията към определен *вид на глагола*, т.е. тя може да бъде както от свършен, така от несвършен вид. Като цяло при огромното количество безлични глаголи глаголният вид не е акомодационна категория; 2) малко на брой са глаголите, които изискват като подчинен член глаголна лексема от несвършен вид. Това са: *личи, бива, бива ме: не личи да страдаш*, но е неправилно **не личи да пострадаш; бива ме да нея*, но е неправилно **бива ме да изнея; не бива да чакаш*, но е неправилно **не бива да почакаш*. В случая е налице лексикална акомодация, доколкото *видът* в българския език е лексикална, а не граматична категория. Необходимо е да се изследва и сложната зависимост между категориите *вид* и *време*. Първоначалното ни най-общо наблюдение е, че ако подчиненият член е в минало неопределено време, той може да е и от свършен, и от несвършен вид. Ако е в сегашно време, може да е само от несвършен вид.

14. Обобщения

В тази работа си поставихме за цел да представим процедурата за изследване на акомодационните характеристики на един тип прости синтактични групи, изградени чрез двуместна бинарна връзка между форма на безличен глагол и форма на *да*-конструкция с личен глагол: V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен).

Установихме, че *да*-конструкцията е селективна категория, доколкото има глаголни лексеми, които като главен член не се свързват с нея.

При разглеждането на отделните категории и тяхното участие в акомодацията като механизъм на приспособяване на едни форми към изискванията на други набелязахме множество дихотомии. Те експлицират правилата на свързване в простата синтактична група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен).

Разгледахме участието на категориите *лице*, *число*, *род*, *наклонение*, *статус* и *вид на глагола* в акомодацията, т.е. в изграждането на синтактичната връзка чрез хормонизиране на формите на две глаголни лексеми в простата синтактична група. Установихме, че *лицето* и *числото* са акомодационни категории само при определен структурен тип безлични глаголи/ конструкции – тези със задължителен местоименен компонент. Беше изведено и правилото, че безличните глаголни лексеми селектират от па-

радигмата на подчинения член форми, които са идентични с лицето на задължителния местоименен компонент от структурата на главния член. За глаголните *да*-конструкции, при които има акомодация по лице, акомодацията по число не е задължителна.

Категориите *род* и *вид на глагола* не са акомодационни за разглежданата синтактична група. Категорията *род* е екстрарелациона и няма отношение към изграждане на синтактичната връзка.

Повелителното и *условното наклонение* са селективни категории за главния член безличен глагол/конструкция в разглежданата синтактична група. Главният член участва в групата с непълния си набор от форми за наклонение. Безличните глаголи/конструкции, които се включват в синтактичната група само с отрицателните си форми, не реализират форми за условно наклонение. *Да*-конструкцията като подчинен член в синтактичната група участва само с форми за изявително наклонение. При повелителна или условна форма на главния член *да*-конструкциите са акомодирани по време – винаги са в сегашно време или в перфект (рядко).

Да-конструкцията в синтактичната група е акомодирана по категорията *евиденциалност*, когато се реализира граматичното значение *рентатив* като елемент на тази категория – главният член избира само непреизказни форми от парадигмата на подчинения. При това подчиненият член е акомодиран и по време – реализират са само форми за сегашно време и рядко за перфект.

По отношение на категорията *статус* при малко на брой глаголи/ конструкции само отрицателната форма селектира *да*-конструкция, която в този случай е акомодирана – реализира се само с положителна форма. С отрицателните си форми основното множество безлични глаголи/конструкции селектират само положителни форми. Идентифицирани са и случаите, при които отрицателната форма селектира също отрицателна форма от подчинения член.

По отношение на категорията *вид на глагола* както свършени, така и несвършени безлични глаголи/конструкции образуват синтактични групи от типа $V_{1(\text{безл.})} \rightarrow \text{да } V_{2(\text{личен})}$. При огромното количество безлични глаголи глаголният вид не е акомодационна категория; отбелязани са случаите, при които се изисква задължително глаголна лексема от несвършен вид при подчинения член *да*-конструкция.

В тази работа изследвахме част от категориите, които участват в акомодацията в синтактичната група V_1 (безличен) $\rightarrow$ да V_2 (личен). Изведохме някои правила за свързване чрез хармонизиране на морфологичния облик на глаголните лексеми като главен и подчинен член на групата. Задача на бъдещо изследване е да се потърсят зависимости между синтактичната акомодация и семантичната структура на фразата.

Поради по-големия обем на изследването акомодацията по *време* и по *залог* ще бъде разгледана отделно.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Бинарна се нарича връзката, когато всяка дума може да е подчинена само на една дума; може да управлява дума, но не и синтактична група.

² При конгруенцията елементите на синтактичната група съгласуват (изравняват) формите си по общите категории, докато при рекцията те нямат еднакви стойности на категориите, но главният член определя стойностите на някои категории на зависимия.

³ В старобългарски инфинитивът се е използвал при идентичност на субекта на двете глаголни форми, докато финалните *да*-изречения са могли да имат различни субекти.

⁴ Както отбелязва Л. Андрейчин, въпросът за безличните глаголи не е толкова въпрос лексикален, колкото въпрос функционален (Андрейчин/Andreychin 1978: 134).

⁵ При цялото богатство от мнения за статута на преизказните форми в българския език тук избираме термините *ренаратив* и *дубитатив*, използвани от Р. Ницолова за означаване на един от елементите на категорията *евиденциалност*, с които се означават дадени типове възпроизведена реч (Ницолова 2008: 360, 370).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978 [1944]: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. II изд. София, Наука и изкуство.
- Атанасов 2015: *Атанасов, А.* Класификация на безличните предикати в съвременния български език. – *Български език*, год. LXII, кн. 3, с. 38–53.
- Балан 1940: *Теодоров-Балан Ал.* Българска граматика. София, Книгоиздателство „Т.Ф. Чипев“.
- Бъркалова 1997: *Бъркалова, П.* Българският синтаксис – познат и непознат. Пловдив, Пловдивско университетско издателство.
- Викторова 2005: *Викторова, К.* Синтактична семантика на да-конструкцията. – В: *Езиковедски проучвания в памет на проф. Йордан Заимов*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 140–144.
- Генадиева-Мутафчиева 1970: *Генадиева-Мутафчиева, З.* Подчинителният съюз *ДА* в съвременния български език. София. Издателство на БАН.
- Генадиева-Мутафчиева 1976: *Генадиева-Мутафчиева, З.* Модалната частица *да* в съвременния български език. – *Български език*, год. XXVI, кн. 4, с. 311–322.
- ГСБКЕ 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Том 2. Морфология. София. Издателство на БАН.

- Деянова 1986: Деянова, М. Из историята на да-конструкциите в български език. – *Български език*, год. XXXVI, кн. 6, с. 485–496.
- Коева 1996: Коева, Св. Класификация на българските глаголи. – *Български език*, год. XLVI, кн. 6, с. 22–28.
- Коева 2018: Коева, С. Комплементите в български. – В: *Сборник с доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (14–15 май 2019 г.), с. 57–68. <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2019/06/Sbornik-s-dokladi-IBE2019.pdf>.
- Костов 1939: Костов, Н. Българска граматика. София, Книгоиздателство „Казанлъшка долина“.
- Ласкова 2009: Ласкова, Л. Подчинени да-изречения при глаголи за възприятие. – *Български език*, год. LVI, Приложение 2009, с. 169–185.
- Малджиева 2018: Малджиева, В. Принципи на формалното описание на българските изменяеми лексеми като компонент на нормативната граматика. – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1696>.
- Минчева 1968: Минчева, А. Към проучване на да-изреченията в южнославянските езици. – *Български език*, кн. 2–3, с. 195–202.
- Ницолова 2007: Ницолова, Р. Българските да-форми в балкански контекст. – *Littera et Lingua. Series „Dissertationes“*, vol. 1, Sofia, с. 7–17.
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Обућина 2016: Обућина, П. Синтактичка акомодација у полском језику у поређењу са српским. <https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacija-u-poljskom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html>.
- Пенчев 1998: Пенчев, Ђ. Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, ИК „Вечерник“.
- Симов, Колковска 2003: Симов, К., С. Колковска. Интерпретация на да-конструкциите в Опорната фразова граматика. – В: *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания* (Доклади от Шести национални славистични четения, София, 26–27.04.2002). София, Сема РШ, с. 153–162. Вж. и: <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/04/da-construkcii.pdf>.
- Grochowsky et al. 1984: Grochowsky, M., St. Karolak, Z. *Topolińska*. Składnia. Pod redakcją Zuzanny Topolińskiej. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak 1972: Karolak, St. Zagadnienia składni ogólnej. Warszawa.
- Saloni, Świdziński 2007: Saloni Z., M. Świdziński. Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

REFERENCES

- Andreychin 1978 [1944]: Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika. II izd. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Atanasov 2015: Atanasov, A. Klasifikatsiya na bezlichnite predikati v savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, god. LXII, kn. 3, s. 38–53.

- Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Balgarska gramatika. Sofia, Knigoizdatelstvo „T.F. Chipev“.
- Barkalova 1997: *Barkalova, P.* Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.
- Deyanova 1986: *Deyanova, M.* Iz istoriyata na da-konstruktsiite v balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, god. XXXVI, kn. 6, s. 485–496.
- Genadieva-Mutafchieva 1970: *Genadieva-Mutafchieva, Z.* Podchinitelniyat sayuz DA v savremenniya balgarski ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Genadieva-Mutafchieva 1976: *Genadieva-Mutafchieva, Z.* Modalnata chastitsa da v savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, god. XXVI, kn. 4, s. 311–322.
- Grochowsky et al. 1984: *Grochowsky, M., St. Karolak, Z. Topolińska.* Składnia. *Pod redakcją Zuzanny Topolińskiej.* Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GSBKE 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Karolak 1972: *Karolak, St.* Zagadnienia składni ogólnej. Warszawa.
- Koeva 1996: *Koeva, Sv.* Klasifikatsiya na balgarskite glagoli. – *Balgarski ezik*, god. XLVI (1996), kn. 6, s. 22–28.
- Koeva 2018: *Koeva, S.* Komplementite v balgarski. – In: *Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (14–15 may 2019 g.), s. 57–68. <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2019/06/Sbornik-s-dokladi-IBE2019.pdf>.
- Kostov 1939: *Kostov, N.* Balgarska gramatika. Sofia, Knigoizdatelstvo „Kazanlashka dolina“.
- Laskova 2009: *Laskova, L.* Podchineni da-izrechenia pri glagoli za vazpriyatie. – *Balgarski ezik*, god. LVI, Prilozhenie 2009, s. 169–185.
- Maldzhieva 2018: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното opisanie na balgarskite izmenyaemi leksemi kato komponent na normativnata gramatika. – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1696>.
- Mincheva 1968: *Mincheva, A.* Kam prouchvane na da-izrecheniyata v yuzhnoslavyanskite ezitsi. – *Balgarski ezik*, kn. 2–3, s. 195–202.
- Nitsolova 2007: *Nitsolova, R.* Balgarskite da-formi v balkanski kontekst. – *Littera et Lingua*. Series „Dissertationes“, vol. 1, Sofia, s. 7–17.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Obuchina 2016: *Obuchina P.* Sintaktichka akomodacija u polskom jeziku u poredjenju sa srpskim. <https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacija-u-poljskom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html>
- Penchev 1998: *Penchev, Y.* Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Plovdiv, IK „Vechernik“.
- Simov, Kolkovska 2003: *Simov, K., S. Kolkovska, S.* Interpretatsiya na da-konstruktsiyata v Opornata frazova gramatika. – In: *Slavistikata v nachaloto na XXI vek. Traditsii i ochakvaniya* (Dokladi ot Shesti natsionalni slavistichni cheteniya, Sofia, 26–27.04.2002). Sofia, Sema RSH, s. 153–162. <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/04/da-construkcii.pdf>.

Saloni, Świdziński 2007: *Saloni Z., Świdziński M.* Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Viktorova 2005: *Viktorova, K.* Sintaktichna semantika na da-konstruktsiyata. – In: *Ezikovedski prouchvaniya v pamet na prof. Yordan Zaimov.* Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 140–144.

✉ доц. д-р *Татяна Александрова*

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 декември 2019